

**ТЕРМИНДЕРДИ БИРДЕЙЛЕШТИРҮҮ МАСЕЛЕРИ ЖАНА
АЛАРДЫ УЮШТУРУУ ӨЗГӨЧӨЛҮГҮ**

**ВОПРОСЫ УНИФИКАЦИИ ТЕРМИНОВ И ОСОБЕННОСТИ ИХ
ОБРАЗОВАНИЯ**

**ISSUES OF UNIFIED INTERPRETATION OF TERMS AND SPECIFICITY OF
THEIR FORMATION**

Макалада азыркы учурдагы бирдиктүү терминдердин болбой жаткандыгы, алардын текстерди түзүүдөгү терс таасири жана илимий терминдерди жаратуу кандай жолдор менен жүргүзүлүшү керектиги каралат.

Ачкыч сөздөр: кесипкөй, мыйзам, окумуштуу, терминология, котормочу.

В статье рассматривается проблема отсутствия унификации терминов, его отрицательная роль и влияние на составление текстов, а также научные пути о образования терминов.

Ключевые слова: профессионал, закон, ученный, терминология, переводчик.

The article highlights the problems of lack of term unification, its negative role and impact on text making as well as the scientific ways of formation of terms.

Keywords: Professional, law scientists, terminology, interpreter.

Кыргыз тили мамлекеттик тил деген укукту алгандан бери илимдердеги терминдерди кыргыз тилинде берүү маселеси жаралып, ушул күнгө чейин анын бирдейлигине болгон мамиле талаш-тартыш болуп келет. Чындыгында терминдерди кыргыз тилинде берүү кыргыз тили мамлекеттик тил болгондо эле козголуп калган жок. Кыргыз Республикасы СССРдин курамында болуп келгенде эле, тактап айтканда, революциядан кийин сабатсыздыкты жоюу менен илимдин өнүгүшүнө жол ачылгандан бери эле башталган. Анткени союздук өлкө болуп турганда эле улуттук билимдердин баалуулугуна да өзгөчө орун берилип, алардын өнүгүшү жолго коюлган. Ушундан улам ар тармак боюнча кыргыз тилиндеги илимий эмгектер жарык көрүп турган. Алардын ичинде албетте окуу куралдар, сөздүктөр болгон. Бирок ал эмгектердин кыргыз тилиндеги сабаттуулугу азыркы кыргыз тили мамлекеттик тил болуп тургандагы абалындагы эмгектерден алда канча жогору болгону баарыбызга маалым. Себеби, ал күндөгү илим-билимге болгон талаптын катуулугу жана ошол эле учурда илимдеги адамдардын жоопкерчилиги бүгүнкү күндөгүдөй ар тараптуулукка, бир беткейликтин жоктугуна жана эң негизгиси шалаакылыкка жол берген эмес.

Азыркы учурда терминдерди улуттук тилге жакындатуу маселеси өзгөчө кыргыз тили мамлекеттик тил болгондон бери күч алып, бирок өз денгээлине көтөрүлө албай келет. Мунун себептери баарыбызга белгилүү болгондой эле илимдер академиясындагы терминком тармагынын ишинин токтотулуп (КР Өкмөтүнө караштуу болуш керек деп которулган бойдон эч жерде иштелбей келет), андан аркы иштеги уюшкандыктын жоктугуна да байланыштуу. Бирок кандай болгон күндө да бул тармактын ишин жолго коюу жагынан ката кетирилгенби деген ой туулат. Анткени терминология маселесин алдыга жылдыруу өкмөттүк денгээлде каралып, атайын комиссия катарында иштеп, ар

бир илим тармактарынын секциясында иш алып барылып, аларга көзөмөл жүргүзүлсө, алдыга жылмак беле деген пикирлер айтылып келет. Мындай маселелер чыныгы чечим катары кабыл алынса, мүмкүн терминология маселеси бүгүнкү күндөгүдөй абалга жетпейт эле. Ошондой эле мамлекеттик тил макамы бийлик кылып турганда эки ачакей терминдер да көбөйбөйт эле. Ал эми алардын көбөйө башташы илим үчүн эле эмес, өлкөдөгү билим жаатындагы сабатсыздыкка коркунуч туудуруп жаткандыгы биз сыяктуу тил илимпоздорунун өзгөчө тынчсызданган маселеси болуп жатат. Ошондуктан бул маселеге кайрылгандар бир гана терминдердин бир беткей болуп, сабаттуулуктун жогорку деңгээлде болушуна күйүп жаткандар.

Негизинен алганда термин жаратууда болуп жаткан көйгөйлөрдүн бири – ошол тармакты кыргыз тилинде жакшы билген адистердин жоктугу болуп жактандыгында. Ар бир тармакка киргизилген терминдердин көпчүлүгү адистер (*юрист, медик, технолог, экономист* ж.б.) тарабынан эмес кайсы бир тилчи “кесипкөй” эмес котормочулардын болжолдогон, сөзмө-сөз котормолорунун таасиринен келип чыккан котормо терминдер. Терминдерди котормо менен алган күндө да атайын котормочу деген билимге ээ болгон адистердин эмгегинен алынышы керек. Кыргызда айтмакчы: “Бөдөнөнү сойсо да, касапчы сойсун” болбой жатат. Ушундай кесипкөй эмес адистердин жараткан терминдери кыргыз тилиндеги терминдерди байытпай, тескерисинче, алардын өнүгүшүнө залакасын тийгизип жатат. Бул ишти жолго коюуда атайын котормочуларды даярдаган окуу жайдын бөлүмдөрү же жок дегенде адистерге атайын өткөрүлүүчү курстар уюштурулса жакшы болмок.

Жалпы жонунан алганда терминдер биринчиден, кабыл алынган тилден өзгөртүүгө болбой турган (*котормосуз терминдер*); экинчиден, толук кыргыз тилге которула турган (*толук калькаланып алынган терминдер*); үчүнчүдөн мүмкүн болушунча маанисине карап которууга боло тургандары (*жарым жартылай калькаланган терминдер*) болуп бөлүнөт. Ушуларга карбастан юридикалык түшүнүгү болбой туруп атайын юридикалык термин жаратуучулук бул - экономисттин медициналык терминдерди жаратып жатканындай эле көрүнүш. Эгемен өлкө болгонго чейин терминдердин кыргызча аталышындагы сөздүктөрдү түзүүдө кыргыз тилин мыкты билген ошол тармактын өкүлдөрү гана киришкендигин ошол мезгилдеги эмгектер дадилидей алат. Мисалга алсак юридика илиминин терминдерин которуунун башында К.Нурбеков, Р.Тургунбеков сыяктуу белгилүү окумуштуулар турса, медицинада болсо М.Мамакеев сыяктуу окумуштуулар турган. Эки илимде тең латын, орус тилинен кабыл алынган терминдер басымдуу болсо да бул окумуштуулар аларды өзгөртүүсүз, кыргызчалап жибербестен термин өзгөчөлүгүн сактоо менен эл аралык маанисине ылайык беришкен. Анткени кээ бир терминдер эл аралык ордун жоготууга болбойт. Ошондуктан кайсы бир терминдерди өзгөчө кыйноо менен кыргызчалап берип, түпкү маанисине туура келбеген котормо менен атап, анын алгачкы маанисин жоготкону аз келгенсип жаңы маанисин эч кимге түшүнүктүү кылып жеткирбей жатышы адамдардын сабаттуулугун арттырбай эле манкурттукка алып келип жатат. Тактап келгенде, биринчиде белгиленгендей кабыл алынган тилден өзгөртүүгө болбой тургандыктан мындай өзгөчөлүккө ээ терминдерди которууга аракет кылбай эле коюшса болмок. *Мисалы, федерация, концепция* ж.б. Мындай өз маанисинде калган термин сөздөр жаңы болуп кирсе да тилге, элге сиңип кетип, төл сөз сыяктуу эле болуп калат. Терминдин эрежесинде кайсы гана термин сөз болбосун түшүнгөндө эле так, туура болушу керек. Ал эми мындай болбошуна албетте күнөөлүүлөр чала сабат адис менен, кесипкөй эмес котормочу деп айтсак туура болот.

Толук кыргыз тилге которула турган терминдер жөнүндө айтсак, кээ бир чет тилден кирген аталыштардын которулган тилдеги дагы аталышы болгон учурлар бар. Мисалы, *закон-мыйзам*. Мындай аталыштар жалпы элге бат сиңип, колдонуу чөйрөсү кеңейет.

Эрежеге ылайык терминдер бир сөздөн турушу керек. Бирок кээ бир учурда эки же андан ашык сөздөн турушу мүмкүн. Ошондой терминдердин эл аралык

классификациясын кыргызчага которууда зат атоочтук аталышын гана ошол маанисинде калтырып, калган бөлүгүнүн кээ бир сөздөрүн жана мүчөлөрдүн жардамы менен кыргызчалап берүү принциби терминдерди мүмкүн болушунча маанисине карап которууга боло тургандарында колдонулуп келет. Мисалы, *интеллектуальная собственность - интеллект менчиги*. Термин тилдин бардык деңгээлинде туура болушу керек, терминди жасоодо тилдин эрежелери бузулбашы керек.

Жогорудагы айтылган принциптерди сактоо менен аталыштарды которуу иши жүргүзүлсө сабаттуулуктун сакталышына өбөлгө болмок.

Туура эмес, маанисин толук бере албаган, же эки ачакей терминдердин болушу которулган тексттердин сапатына дагы өз кедергисин тийгизүүдө. Өзгөчө бүгүнкү күндө мунун кесепетинен мыйзамдардын мамлекеттик тилдеги тексттери начар болуп жаткандыгы көп айтылып келет. Буга себеп мыйзам долбоорунун алгачкы даярдалган түрү расмий тилде жазылып, андан кийин мамлекеттик тилге шашылыш которулуп жаткандыгында экендиги баарына эле белгилүү. Чындыгында мыйзамдар биринчи мамлекеттик тилде жазылышы керек (*Ал мыйзамдын түп нускасы болуп эсептелет. Мыйзамдарды мамлекеттик тилде даярдабаса кыргыз тили дагы эле болсо мамлекеттик тил болбостон котормонун тили бойдон кала берет. Мыйзамдарды кыргыз тилинде даярдоого толук мүмкүнчүлүк бар, анткени кыргыз тили- байыртадан бери жоголбой толук кандуу жашап келе жаткан тил*). Андан кийин гана расмий тилге которулушу зарыл. Ошондуктан бүгүнкү күндөгү мамлекеттик тил котормонун тили болуп калды деген жыйынтыктын берилиши дагы ушуга байланыштуу. Ал эми мыйзамдардын алгач расмий тилде жазылышынын себеби, башка мамлекеттердин мыйзамдарынан даяр түрдө көчүрүлүп алынып жаткандыгында. Анткени эч ким өз акылы менен мыйзам жараткысы келбейт жана башкалардын тажрыйбасын пайдалануу оңой оокат болуп, кыргыз элинин келечеги анча маанилүү болбой, элге жеткиликтүү, түшүнүктүү мыйзам жазууну кереги жок иш катары эсептешет. Эгерде мындай жоопкерчиликсиз мамилелер болбогондо мыйзамдардын расмий жана мамлекеттик тилдеги тексттеринин бири-бирине дал келбеген учурлары иш жүзүндө көп кездешпейт эле.

Мындан сырткары сабатсыз берилген мыйзамдардын мамлекеттик тилде даярдалышына ал мыйзамдарды кайрадан карап, андан кийин которуп чыгууга убакыттын дагы берилбестигин мыйзамдарды которгон адистер айтып келишет. Албетте, бул жетишсиздиктин бир эле жагы, ал эми экинчи жагына мыйзамдардын сабатсыз даярдалышына материалдык каражаттардын жоктугу жана адам ресурстарынын потенциалы дагы себеп. Алсак, бирдиктүү жалпы эл кабыл алган терминдердин сөздүгүнүн жазылбашы; атайын мыйзам долбоорлорунун лексикасына толук түшүнүп семантикасын ажырата билген котормочу адистердин даярдалбашы, алардын иштөө мүмкүнчүлүгүнө ченемдүү убакыттын бөлүнүп берилбеши; котормо боюнча бирдиктүү методиканын жоктугу.

Жыйынтыгында бүгүнкү күндө термин жаратуу расмий да расмий эмес да деңгээлде жүрүп жаткандыгы иштин натыйжалуулугун жоготуп, профессионалдуулук деңгээлдин болушуна шарт түзбөйт. Терминдерди кеңири талкууга албай туруп, колдонууга киргизүүдөн улам бир эле терминдин бир нече аталышта болуп калышына жол берилип, кайсынысы логикага туура келерин алигиче аныктай албагандыктан тилдик норманын бузулушуна да алып келүүдө. Негизинен терминдерди жеткиликтүү колдонуу активдүүлүгүнүн болушуна кесипкөй адистер менен тилчи окумуштуулардын биргелешип иштеши мааниге ээ. Анткени тармактык адис терминдин туура маанисин берүүгө аракет кылса, лингвист аны туура уюштурууга өбөлгө болот. Ушуну менен катар лингвистикалык экспертизаны дагы жолго коюу маанилүү. Мындай аракеттер колдонууга киргизилген терминдердин келечегинин туруктуу болушуна кепилдик боло алат.

1. Абдиев Т. Котормо таануу илимине киришүү [Текст] / Т. Абдиев. - Б.: 2008. - 597 б.
2. Жээналиев М. Медициналык терминдердин кыскача сөздүгү [Текст] / М. Жээналиев. – Б.: 2007. - 250 б.
3. Кыргыз Республикасынын ченемдик укутук актылары жөнүндө мыйзамы [Текст] Б.: 2010. - 109 б.
4. Укук энциклопедиялык окуу куралы [Текст] / Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору. - Б.: 2004. - 307 б.
5. Юдахин К.К. Орусча-кыргызча сөздүк [Текст] / К.К.Юдахин. - Б.: 2001. - 990 б.
6. Айдарбекова Ч. А. Юридикалык атоолордун жана башка түшүнүктөрдүн орусча-кыргызча сөздүгү [Текст] / Ч. А.Айдарбекова , М.С. Бакиев, Э.Ж. Бейшембиев ж.б. – Б.: 2005. - 301 б.